

DERLEYEN
MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK
ORTADOĞU VE DIŞ POLİTİKA
ARAP ÜLKELERİ VE İSRAİL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ORTADOĞU VE DIŞ POLİTİKA

ARAP ÜLKELERİ VE İSRAİL

DERLEYEN MELİHA BENLİ ALTUNİŞİK

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 695

SİYASET BİLİMİ 72

ISBN 978-605-399-586-9

1. BASKI İSTANBUL, NISAN 2022

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŐLETMESİ

YAZIŐMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĐLU / İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĐITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÖZÜN

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ, UYGULAMA VE KAPAK GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

DİZİN GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

BASKI VE CİLT MEGA BASIM YAYIN SAN. VE TİC. A.Ő.

ÇİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. No: 3/1 BAHA İŐ MERKEZİ A BLOK KAT: 2 AVCILAR İSTANBUL

TELEFON: 0212 412 17 00 / FAKS: 0212 422 11 51 • SERTİFİKA No: 44452

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŐTIR.

Names: Altunışık, Meliha Benli, compiler.

Title: Ortadoğu ve dış politika : Arap ülkeleri ve İsrail / derleyen Meliha Benli Altunışık.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 695. Siyaset Bilimi; 72.

Identifiers: ISBN: 9786053995869 (paperback)

Subjects: LCSH: Middle East --Foreign relations. | Middle East --Politics and government. | Arab countries --Politics and government. | Arab countries --Foreign relations --Israel. | Jewish-Arab relations. | Arab-Israeli conflict. | Arab-Israeli conflict --Diplomatic history. | Israel --Foreign relations. | Arab Spring, 2010-

Classification: LCC: DS63.18 .O78 2022

DERLEYEN
MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK

**ORTADOĞU VE DIŞ POLİTİKA
ARAP ÜLKELERİ VE İSRAİL**

İçindekiler

- ix** Derleyen ve Yazarlar
- xiii** Sunuş
MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK
- 1** Giriş
Ortadoğu ve Dış Politika
MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK
- 9** **1** Mısır Dış Politikasının Toplumsal ve Bölgesel Temelleri
MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK
- 12** Nasır Dönemi (1952-1970): Devletin Konsolidasyonu ve Bölgesel Liderlik
- 16** Sedat ve “Önce Mısır” Doktrini (1970-1981): Devletin, Toplumun, Dış Politikanın Yeniden Dönüşümü
- 19** “Uluslararası ve Bölgesel Deprem”: Mübarek ile Birlikte Bölgeye Geri Dönüş
- 22** ABD’nin Irak İşgali ve Yeni Ortadoğu Düzeni
- 23** “25 Ocak Devrimi” ve Muhammed Mursi Dönemi
- 25** Sisi Dönemi: Yeniden Bölgesel Liderlik İddiası
- 30** Sonuç
- 33** **2** Irak: Zafiyet ile Telafi Arasında Siyaset
TUNAHAN YILDIZ
- 36** Zor, Düzen ve Egemenlik
- 44** İdeoloji, Kimlik ve Tanım
- 50** Maliye, Refah ve Rantiye
- 56** Sonuç
- 61** **3** Bölgesel ve Küresel Siyasetin Odağında Suriye Dış Politikası
ÖZLEM TÜR
- 65** 1946-1970 – Darbeler Silsilesi, Baskın İdeoloji ve İsrail ile Mücadele
- 67** 1970-2000 – “Ortadoğu’nun Aslanı”, Suriye’de İstikrar ve Bölgesel Etkinlik

- 73 1990-2000 – Değişen Uluslararası Dengeler ve Suriye Dış Politikası
- 75 2000-2010 – Beşar Esad ve Küresel Siyasetin Gölgesinde Dış Politika
- 76 11 Eylül, Irak Savaşı ve Suriye
- 79 2000’lerde Suriye ve Lübnan
- 82 2000’lerde Türkiye-Suriye ilişkileri
- 83 2010’dan Günümüze – Arap Baharı ve Değişen Dengeler
- 88 Sonuç
- 91 4 Suudi Arabistan: Devlet, Toplumsal Gruplar ve Dış İlişkiler
AMR M. ELLITHY
- 92 Birinci Dünya Savaşından Önce Al-Suud Emirlikleri
- 96 1920’ler-1950’ler: İki Dünya Savaşı Arasında Suudi Arabistan Kraliyetinin İnşası
- 99 1960’lar-1970’ler: Arap Milliyetçiliği Dönemi
- 102 1980’ler-1990’lar: Siyasal İslamcılık Dönemi
- 106 2003 Irak Savaşı Sonrası Dönem
- 107 Arap Ayaklanmaları Dönemi
- 110 Arap Ayaklanmaları Sonrası Bölgesel Düzendeki Suudi Arabistan
- 117 5 Kargaşa İçerisinde Düzen: Lübnan’da İç ve Dış Siyaset
MURAT TINAS
- 119 Osmanlı İmparatorluğu’nda Cebel-i Lübnan: Göreceli İstikrar Dönemi
- 120 Fransız Manda Dönemi: Konfesyonelizmin Kurumsallaşması
- 123 Bağımsızlığa Giderken Milli Misak: Arap Yüzü olan Bağımsız Ülke
- 125 Lübnan’da Hassas Dengeler Üzerine Kurulu İç ve Dış Siyaset
- 130 Lübnan İç Savaşı: Bir Devletin Parçalanması
- 134 Taif Uzlaşısı: Lübnan’ı Yeniden Tanımlamak
- 136 Savaş Sonrası Lübnan: Değişen Bölge Siyasetinde Yeni Dengeler
- 140 Arap Baharı ve Suriye Krizinde Lübnan
- 143 Sonuç

- 149** **6** Ortadoğu’da İstikrar ve Değişim Arasında Bir Denge Arayışı: Ürdün Haşimi Krallığı Örneği
NUR KÖPRÜLÜ
150 Emirlikten Krallığa
152 Ürdün’ün “Kimlik” Sorunu: İki Katmanlı Toplum ve *Ürdünlülük-Filistinlilik* İkilemi
153 Ürdün’de Siyasi Hayat ve Demokratikleşme Süreçleri
155 Ürdün’de İslamcı Hareket: Müslüman Kardeşler Topluluğu
158 Tartışmalı Seçim Yasası
161 1994 Ürdün-İsrail Barış Antlaşması ve Yükselen Muhalif Hareketler
161 Ürdün’de Toplumsal Hareketler: Yeni ve *Yerli* Muhalefet
162 Ürdün’ün İstikrar Refleksi ve *İhvan* ile “Yeni” Dönem
166 Ürdün Dış Politikasında Değişim ve Süreklilik
174 Sonuç
- 181** **7** Tunus Dış Politikasını Anlamak: Burgiba’dan Bin Ali’ye Tunus Dış Politikası
NEBAHAT TANRIVERDİ YAŞAR
184 Habib Burgiba İktidarında Tunus Dış Politikası
189 Bin Ali İktidarı ve Tunus Dış Politikasında Yeni Dönem
194 Yasemin Devrimi Sonrası Tunus Dış Politikası
201 Sonuç
- 207** **8** Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler
İLKER AYTÜRK
208 Devlet Öncesi Dönem
212 Başlangıç Noktası: İlk Yönelimler, İlk Perspektifler
215 İsrail Dış Politikasının Yapısal Parametreleri
222 İsrail Dış Politikasının Temel Hedefleri
229 Sonuç: İç Politikanın Önemi
- 233** Kavramlar ve İsimler Dizini

DERLEYEN

MELİHA BENLİ ALTUNİŞİK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Prof. Altunışık 1988-1989 Akademik Yılı'nda Harvard Üniversitesi Center for Middle Eastern Studies'de Fulbright burslusu olarak eğitim görmüştür. Doktorasını 1994 yılında Boston Üniversitesi'nden "External vs. Internal Debate Revisited: Political Economy of Economic Reform Policies in Libya (1987-1993)" başlıklı tez çalışması ile almıştır. Ortadoğu Siyaseti ve Uluslararası İlişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi ile ilişkileri, petrolün siyasi iktisadi konularında çalışmaktadır. Bu konulardaki çalışmalarını çeşitli uluslararası dergilerde ve kitaplarda yayımlanmıştır.

YAZARLAR

AMR ELLITHY

2012'de Kahire Üniversitesi'nden siyaset bilimlerinde lisans derecesi aldıktan sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler yüksek lisans programına başladı. Prof. Dr. Meliha Altunışık danışmanlığı altında, Suudi Arabistan'da yaklaşık bir ay süren saha çalışması gerçekleştirilerek Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri konusundaki yüksek lisans tezini tamamladı. Tez çalışmasında, 2003 Irak Savaşı'ndan sonra Ortadoğu siyaseti üzerinde güvenlikleştirme teorisi ve bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımını kullanarak iki bölgesel aktör olarak Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini inceledi. Amr, 2016'da Kahire Üniversitesi'nin düzenlediği Diplomat Aday Akademisi'nde ders verdi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bölge Çalışmaları doktora programına kabul aldıktan sonra, Ortadoğu ülkelerinde karşılaştırmalı siyaset ve siyasi ekonomi alanlarında doktora çalışmasına başladı. Doktora tezinde Suudi Arabistan'da monarşinin "icadı", gelişimi ve dönüşümünü analiz etmek için, 1925'ten sonra Hac politikalarında geliştirilen kurallar, uygulamalar ve anlatımlar üzerinde kurumsallaşma yaklaşımını uygulamaktadır. İngilizce, Türkçe ve Arapça yayınları vardır.

İLKER AYTÜRK

Doktora derecesini 2005 yılında, "Yakın Doğu ve Yahudilik Çalışmaları" alanında Brandeis Üniversitesi'nden almıştır. 2003 yılından bu yana Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde çalışmaktadır. İlgi alanları arasında Türk siyasi ve düşünce tarihi, uç sağ, İsrail'de devlet ve toplum bulunmaktadır.

MURAT TINAS

Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Dr. Tinas ayrıca NATO CEO-DAT (Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi) ve AB CEPOL (Avrupa Birliği Kolluk Kuvvetleri Eğitim Ajansı) tarafından düzenlenen çeşitli projelerde akademik danışman ve eğitmen olarak çalışmaktadır. Doktora derecesini, "Devlet-altı Dış Politika Aktörü Olarak Mezhep Grupları: Lübnan Vaka Analizi" başlıklı teziyle Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Bölge Çalışmaları üzerine tamamlayan Dr. Tinas, lisansüstü eğitimi sırasında Ürdün'de Arapça eğitimi almış; saha çalışması yürüttüğü Lübnan'da ise Beyrut Amerikan Üniversitesi Arap ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nde misafir araştırmacı olarak çalışmıştır. Başlıca akademik ilgi alanları arasında Ortadoğu, radikalleşme, terörizm ve istihbarat araştırmaları yer almaktadır.

NEBAHAT TANRIVERDİ YAŞAR

Bağımsız Araştırmacı olarak Tunus, Libya ve Mısır üzerine çalışmalar yapan Nebahat Tanrıverdi Yaşar, aynı zamanda Berlin'deki Alman düşünce kuruluşu SWP'nin Uygulamalı Türkiye Araştırmaları Çalışmaları (CATS) Programında IPC-Stiftung Mercator misafir araştırmacı olarak araştırmalarına devam etmektedir. Tanrıverdi Yaşar, lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde, yüksek lisans eğitimini de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları bölümünde tamamladı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora adayı olarak eğitimine devam ediyor. Çeşitli ulusal ve uluslararası dergi ve haber sitelerine düzenli yazar olarak katkı veren Tanrıverdi Yaşar'ın başlıca bilimsel çalışmaları: "Savaş Kavramı- Hibrit Savaş", "Tunus'ta Demokratikleşme Sürecine Türkiye'nin Katkıları", "Ortadoğu Halklarının Algılarının Şekillenmesinde Arap Basını ve Küresel Medyanın Rolü", "Populism and Foreign Policy in Turkey under the AKP rule (Doç. Dr. Burak Bilgehan Özpek ile), "Islamism, Populism, and Turkish Foreign Policy", "2011 Sonrası Mısır Dış Politikası: İç Siyasetin Dış Politikaya Etkileri", "A Conceptual Assessment of Democratization Process in Tunisia."

NUR KÖPRÜLÜ

Yakın Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Köprülü, Doktora eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında tamamladı. 2010 ve 2012 yıllarında aralıklı olarak Londra'da faaliyet gösteren Queen Mary University of London'da misafir araştırmacı olarak çalışmalar yürüttü. Akademik araştırmalarını özellikle Ürdün Haşimi Krallığı üzerine yürütmüş olan Köprülü'nün, Ürdün'de kimlik siyaseti, Arap Baharı ve demokratikleşme süreçleri, Kıbrıs siyasetine ilişkin birçok uluslararası ve ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. *Middle East Policy*, *Mediterranean Politics*, *Middle East Quarterly*, *Israel Affairs* gibi akademik dergilerde yayımlanan çalışmalarının yanı sıra Köprülü Ortadoğu ve Akdeniz ülkelerini kapsayan derleme kitap çalışmalarında Ür-

dün ve Lübnan bölümlerini kaleme almıştır. Akademik çalışmalarını ağırlıklı olarak Arap Ortadoğusu'nda demokratikleşme süreçleri, otoriter rejim türleri ve toplumsal hareketler çerçevesinde yürüten Köprülü'nün Suriyeli mülteciler, Lübnan'da güç paylaşımı ve olarak 2011 Arap Baharı/ Ayaklanmaları sonrası Ürdün, Fas, Tunus'ta siyasal reformlar, monarşilerin esnekliği (*resilience of monarchies*), seçimler ve rejim değişikliği (*regime change*) süreçlerine odaklanmış yayın ve konferans çalışmaları devam etmektedir.

ÖZLEM TÜR

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Temel çalışma alanları Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri (özellikle Suriye, İsrail ve Lübnan), Filistin meselesi ve Ortadoğu'nun siyasi ekonomisidir. Yayınları arasında, Raymond Hinnebusch ile editörlüğünü yaptığı *Turkey-Syria Relations – Between Enmity and Amity* (London: Ashgate, 2013), “Turkey and Israel in the 2000s” (*Israel Studies*, 2012); “Political Economy of Turkey's Relations with the Middle East” (*Turkish Studies*, 2011) sayılabilir.

TUNAHAN YILDIZ

2014 yılında lisans eğitimini ve 2016 yılında yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. 2016 yılından beri aynı bölümde doktora çalışmalarına devam etmektedir. 2014 yılından beri aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Babil Kitap'tan çıkan *Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri* (2020) kitabının çevirmenidir. Irak ve kimlik siyaseti üzerine çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri bulunmaktadır. İslamcılık, milliyetçilik ve mezhepçilik üzerine araştırmalarına devam etmektedir.

Sunuş

Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesi son yıllarda hem bölgedeki olaylar hem de Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinin derinleşmesi nedeniyle Türkiye'de ilgi odağı olmaya başladı. Buna rağmen genel olarak bölge ülkeleri hakkında ve bu ülkelerin dış politikaları konusunda Türkçede yeterince çalışma maalesef yok. Geçmişe oranla son dönemlerde bu ülkelerle ya da Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri konusunda lisansüstü tezler yazılmaya başlamasına rağmen bu çalışmalar genellikle üniversite kütüphanelerinde kalıyor ve geniş kitlelere ulaşmıyor. Bu çalışma bu eksikliği gidermeye çalışıyor.

Elinizdeki çalışmanın başka bir özelliği de ODKA bölgesinde ele alınan ülkelerin dış politikaları analiz edilirken Uluslararası İlişkiler disiplininin kuram ve kavramları ile angaje olması ve bu anlamda bu tartışmalara katkıda bulunması. Giriş Bölümü'nde belirtildiği gibi bu tür çalışmalar son 20 yılda Ortadoğu Çalışmaları'nda önem kazanmaya başladı. Böyle bir tartışmanın Türkçede de yapılmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Çalışmanın kişisel bir değeri de var benim için. Yazarların hepsi ile yollarımız ODTÜ'de bir şekilde keşişti. Hepsi lisansta ve/veya lisansüstü çalışmalarında öğrencim oldular. Bazıları kendi akademik kariyerlerini başarıyla sürdürüyor, bazıları ise halen doktora tezlerini yazmaya devam ediyor. Onlarla birlikte bu eseri yazmaktan büyük gurur duyuyorum. Kitaba değerli katkılarından dolayı tüm yazarlara teşekkür ederim.

Kitabın hazırlanması beklediğimizden uzun sürdü. Araya başka görevler, başka meşguliyetler girdi. Ancak son gelişmeleri içermek üzere bütün yazılar sürekli güncellendi. Bir aşamada çalışmanın ara sonuçları Bilkent

Üniversitesi'nde yapılan Ortadoğu: Ülkeler ve Dış Politika Paneli'nde sunuldu. Bu paneli organize eden İlker Aytürk'e ve Bilkent Üniversitesi'ne, Üniversite'nin Uluslararası İlişkiler Topluluğu'na teşekkürlerimi sunuyorum. Bu panel hem bizlere birbirimizi dinleme imkânı verdi, hem de sorulan sorular ve yapılan yorumlardan faydalandık.

Son olarak, kitabın hazırlığı sırasında ihtiyaç duyduğumda bana yardım eden Dr. Murat Tınas'a ve Tunahan Yıldız'a, ve kitabın yayına hazırlanması sürecindeki katkıları için editörümüz Cem Tüzün'e şükranlarımı sunarım.

MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK

ANKARA, 2021

Giriş

Ortadoğu ve Dış Politika **MELİHA BENLİ ALTUNIŞIK**

Ortadoğu Çalışmaları uzun yıllar Uluslararası İlişkiler disiplindeki tartışmalardan uzak kaldı. Disiplindeki kuram ve kavramlar Ortadoğu ve Kuzey Afrika (ODKA) bölgesinin uluslararası ilişkilerini analiz ederken genellikle kullanılmadı. Bu durum ülkelerin dış politika analizi için de geçerliydi.¹ Var olan çalışmalarda iki eğilim ön plandaydı. Bir yandan, Fawaz Gerges'in "büyük güçlerin (bölgeye karşı) dış politikasıyla ilgili obsesyon" diye tanımladığı çalışmalar yaygındı (Gerges, 1991, s. 211). Bu çalışmalarda genellikle açıkça bir kuramsal ve kavramsal çerçeve kullanılmamasının yanında bölgenin kendisinin aktörlüğü de genellikle göz ardı edilirdi (Gerges, 1991). Bölge ülkeleri büyük güçlerin çekişmelerinde piyon olarak görülürdü. Diğer yandan, bölge ülkelerinin dış politikaları analiz edilirken de daha çok liderlerin üzerine bina edilmiş bir dış politika anlatısı egemen olurdu. Bu yapılırken genellemelere ve karşılaştırmalara imkân verecek kavramsallaştırmalar yerine söz konusu liderin kendine özgü dış politikası çerçevesinden konuya bakılırdı (Korany ve Dessouki, 1991).

1980'li ve 1990'lı yıllarda ise açıkça ya da zımni olarak Realizm ve Neo-Realizmin varsayımlarının kullanıldığı çalışmalar yaygınlaştı. Hatta

¹ O dönemlerde de istisnalar mevcuttu. Örneğin, bkz. Dawisha 1976.

Realist kuram çerçevesinde araştırma yapan araştırmacılar Ortadoğu'yu bu kuramın en iyi uygulanabildiği bölge olarak ilan ettiler. Bu tür çalışmalara erken bir örnek Alan Taylor'ın 1982'de yayımladığı *The Arab Balance of Power* kitabıdır (Taylor, 1982). Bu kitapta Taylor, Arap dünyasında Arabizm adına ortaya atılan birçok birleşme projesine rağmen sonuç olarak güçler dengesinin bölgesel ilişkileri ve ülkelerin dış politikalarını belirlediğini iddia etmektedir. Ortadoğu Uluslararası İlişkiler literatüründe başlıca eserlerden biri olan Stephen Walt'ın *The Origins of Alliances* (1987) kitabı ise güçler dengesi yerine tehdit dengesi kavramını geliştirerek aslında Realizmin ittifaklar kuramına bir yenilik getirmektedir. Bunu yaparken de Walt argümanlarını Ortadoğu bölgesi üzerinde test etmiştir.

Genel olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin uluslararası ilişkilerinin analizinde olduğu gibi, dış politika analizleri de 2000'li yıllardan itibaren değişmeye, çeşitlenmeye ve derinleşmeye başladı.² Örneğin, bu dönemde yazılan iki derleme kitap farklı perspektiflerden çeşitli bölge ülkelerinin dış politikalarını analiz etti. Bunlardan Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami'nin derlediği *The Foreign Policies of Middle East States* (Ortadoğu Devletlerinin Dış Politikaları) (2014) kitabı genel çerçevede Realizmi tercih eder ve Realizmin temel varsayımlarını kabul ederken, aynı zamanda bu kuramın ODKA ülkelerinin dış politikasını anlamakta bir ölçüde yetersiz kaldığı savıyla editörlerin "Kompleks Realizm" adını verdikleri bir kuramsal çerçevede geliştirir. Buna göre devlet sistemi bölgede henüz hala konsolide olmadığı için sistem düzeyi dış politikayı etkilemekte daha sınırlı bir rol oynuyordu. Dolayısıyla Realizmin ötesine geçerek devlet kurma süreçlerine, bölgenin dünya kapitalist sistemindeki yerine ve bu sistemdeki hiyerarşik ilişkisine, son olarak da kimlik meselesine (hem ülke içindeki kimliklere hem de Arabizm, siyasal İslam gibi transnasyonal kimliklere) bakmanın önemli olduğunu ileri sürdüler.

Diğer yandan Shibley Telhami ve Michael Barnett ise *Identity and Foreign Policy in the Middle East* (Ortadoğu'da Kimlik ve Dış Politika) (2002) başlıklı derleme kitaplarında ODKA bölgesindeki ülkelerin dış politikalarını analiz etmekte İnşacılık (*Constructivism*) perspektifini kullanarak kimliklerin rolüne vurgu yaptılar. Kimliklerin, Realistlerin dediği gibi sadece liderlerin ülke çıkarlarını ilerletmek adına kullandıkları bir enstrüman olmadığını,

2 Dış Politika Analizinde kuram ve yöntem tartışmaları için Türkçe faydalı bir çalışma için bkz. Balamir Coşkun ve Rüma, 2020.

aynı zamanda o liderlerin neyi yapıp neyi yapamayacaklarını etkileyen ve bazen de belirleyen bağımsız değişken olarak ele alınması gerektiğini ileri sürdüler. Örneğin, Arabizm bir bölgesel norm haline geldikten sonra ülkelerin dış politika seçimlerini, işbirliği ve uyuşmazlık örüntülerini etkilemeye başladı. Bu derlemenin başka bir katkısı da kimlik meselesinin iki boyutuyla ele alınması olmuştur: Devlet kimliği ile toplumsal kimlik arasında bazen farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların da dış politikaya yansımaları olabileceği ortaya konulmuştur.

Bu genel çalışmaların dışında farklı ülkelerin dış politikalarına odaklanmış, alanın kuram ve kavramları ile angaje olan çalışmalar da yapıldı. Dolayısıyla ODKA dış politika çalışmaları Uluslararası İlişkiler disiplininin genel teorilerini (*grand theory*), özellikle çeşitli varyantları ile Realizm ve İnşacılık kuramlarını kullanarak bölge ülkelerin dış politikalarını analiz etmeye başladı. Bunun yanında çeşitli orta-düzyer teoriler (*middle-range theory*) kullanılarak da spesifik dış politika olayları analiz edildi. Rejim güvenliği, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Rol teorisi gibi spesifik olarak dış politika ve bölgesel politikaya odaklanan kuramlar analiz çerçevesi olarak sıkça kullanılmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini yanında, aslında interdisipliner bir alan olan ve karar verme süreçlerine ve karar vericilere odaklanan Dış Politika Analizi (DPA) de bölge ülkelerinin dış politikalarını anlamada önemli araçlar sundu (Darwich ve Kaarbo, 2020). Bu bağlamda karar verme yaklaşımlarında analiz düzeyi devlet olmasına karşın, analiz birimleri bireyler, bireylerin oluşturduğu gruplar veya bu grupların içerisinde çalıştıkları bürokratik-örgütsel kurumlar ve süreçlerdir. Dış Politika Analizi kullanılarak ODKA bölgesindeki ülkelerin dış politikalarını analiz eden ve özellikle liderlik ve karar alma üzerine yoğunlaşan birçok çalışma mevcuttur (Brecher, 1974; Stein, 1996; Davies, 2008; Odinius ve Kuntz, 2015).

ODKA bölgesi ülkelerinin dış politikalarını analiz eden ve bunu yaparken de çeşitli kuramsal çerçeveler kullanan çalışmaların ortaya koyduğu tartışmalardan çeşitli örüntüler ortaya çıkmaktadır.

Bunlardan ilki iç ve dış politika etkileşimidir. Son yıllarda Realizm kuramı dahi, bunu öncellemenese de uluslararası siyasette ve özellikle dış politika analizinde iç politikanın önemini yadsıyamamaktadır. Özellikle son yıllarda dış politika alanının demokratikleşmesi, küreselleşme ile sınırların anlamının değişmesi, sosyal medyanın yaygınlaşması gibi eğilimler iç ve dış politika arasındaki duvarları tamamen yıkmıştır. Bu bağlamda, hem iç po-

litikanın dış politikayı etkilemesinden, hem de dış politikanın iç politikaya etkilerinden söz edilebilir. Bu ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimin incelenmesinde genel kuramsal çerçeveye de bağlı olarak farklı değişkenlerin ele alınması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda bir yandan iç politikada devlet-toplum ilişkileri ve devletin farklı toplumsal gruplarla ittifaklarından ekonomik dönüşümlere, rejim biçiminden kurumsal yapılara, kimlik tartışmalarından ideolojik eğilimlere, kamuoyu eğilimlerinden liderlik özelliklerine farklı değişkenler iç politikanın dış politikaya etkilerini incelemek üzere kullanılabilir. Benzer şekilde dış politikanın da iç politikayı şekillendirmekte, yöneticilere destek sağlamakta ve ülke içinde kimlik oluşturmakta önemli bir etmen olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda özellikle savaşların siyasi elitler tarafından içerideki sorunların üstünü örtmekte ve/veya kamuoyu desteği sağlamakta kullanılması üzerine Uluslararası İlişkiler disiplininde oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Ortadoğu ülkeleri bağlamında özellikle Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali bazı analizlerde Saddam Hüseyin'in 8 yıl süren ve 1989 yılında sona eren İran-İrak Savaşı'ndan sonra ülke içinde yaşanan problemlerden bezmiş olan halkın dikkatini dağıtmak üzere alınmış bir karar olarak açıklanmıştır (Örneğin, bkz. Chaudhry, 1991).

Dış politika tartışmalarından ortaya çıkan ikinci bir örüntü ise analiz düzeyleri ve bunların etkileşimi konusudur. David Singer'ın 1961 yılında yayımlanan çalışmasından³ beri Uluslararası İlişkiler disiplininin önemli tartışmalarından biri olan analiz düzeyleri konusu dış politika çalışmaları açısından de önemli bir açılım sağlamaktadır. Bazı kuramlar farklı analiz düzeylerini öncellese de genel olarak dış politika tartışmalarında artan şekilde uluslararası sistem, bölge ve birim düzeylerinin karşılıklı etkileri ele alınmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra bölge düzeyinin de önem kazandığını söylemek mümkündür. Genel kuramsal yaklaşımların yanında ODKA dış politika çalışmalarında analiz düzeyleri (*levels of analysis*) perspektifinin son yıllarda önem kazandığını görüyoruz (Bu tür çalışmalara erken bir örnek için bkz. Nonneman, 2002).

Dış politika analizinde ortaya çıkan başka bir örüntü de aktör (fa-il)-yapı ilişkisidir (Carlsnaes, 1992). Farklı kuramsal çerçeveler bunlardan birine öncelik verirler. Örneğin, Realizm, özellikle Neo-realizm yapıya öncelik verirken, Dış Politika Analizi yaklaşımı aktör'e dayalı bir yaklaşımdır. Ontolojik olarak bu unsurlardan birine öncelik veren yaklaşımlar yanında,

3 Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Singer, 2006.

dış politika analizinde Anthony Giddens'in yapılanma (*structuration*) kuramına dayanan (Ereker, 2013, s. 50), yani aktör-yapı etkileşimini baz alan yaklaşımlar küresel, bölgesel ve devlet düzeylerinde yapısal faktörlerin dış politikada önemine vurgu yaparken aktörlerin bu yapısal değişiklikleri nasıl algıladığı ve nasıl cevap verdiği ve sonuç olarak bu kararları ile yapılara nasıl etki ettiklerini ortaya koyabilmektedirler.

Son olarak materyal ve kimliksel öğelerin dış politikadaki etkileri de dış politika tartışmalarının başka bir yönünü oluşturmaktadır. Bazı yaklaşımlar normlar, prensipler, fikirler ve özellikle bunların söylemlerle ifadesinin ve kimliklerin dış politikayı anlamakta belirleyici olduğunu ileri sürerler. Bu bakış açısı aktöre yoğunlaşmış görünse de söz konusu fikrinsel (*ideational*) faktörler zamanla yapılar haline de dönüşebilirler. Diğer yandan, bazı yaklaşımlar coğrafi konum, askeri ve ekonomik güç gibi materyal değişkenlerin ya da güçler dengesi, sınıf yapısı gibi yapıların bazı dış politikaları mümkün kıldığı, bazılarını da engellediğini ileri sürmektedirler. Ortadoğu çalışmaları bağlamında fikrinsel ve materyal öğelerin birini seçmek zorunda olmadığımızı, ikisinin birden dış politikada etkili olabileceğini gösteren çalışmalar vardır. Bu perspektifi Ortadoğu'da ittifaklara uygulayan bir çalışma özellikle tehdit algılamalarında bu iki tür faktörün de etkili olabildiğini zamansal ve mekânsal boyuta da vurgu yaparak tartışmaktadır (Darwich, 2019).

Bu kitaptaki analizler yukarıda ortaya koyan farklı örüntüleri ele alınan ülkelerin dış politikalarını analiz ederken kullanılmaktadırlar. Ayrıca bu çalışmalar sadece güncel yoğunlaşmayı tarihsel bir perspektifle yazıldılar. Bu anlamda özellikle dış politikalarını analiz ettikleri devletlerin nasıl devletler oldukları, devlet kurma süreçlerinin nasıl olduğu, devlet-toplum ilişkilerinin nasıl evrildiği sorularına da yoğunlaştılar. Bu konular kitapta ele alınan örnekler açısından çok kritik öneme sahiptir. Barnett ve Telhami'nin (2002, s. 9-10) dediği gibi bu ülkelerdeki liderler diğer "Üçüncü Dünya" liderleri gibi ulus tahayyüllerini devlet sınırlarına sığdırmak zorunda kalmışlardır. Bunun en önemli sonuçlarından biri olarak devlet inşası süreçleri sadece bir iç siyaset meselesi olmamış aynı zamanda bölge siyasetinin de parçası olagelmıştır. Arap ülkeleri açısından Arabizm, daha sonra da Siyasal İslamcılık hem iç politikayı hem bölge politikasını, dolayısıyla bu ülkelerin dış politikalarını derinden etkilemiştir. Kitaptaki diğer ülke İsrail için ise Yahudi devlet olmanın ne demek olduğu sorusu İsrail'in kurulduğu 1948'den beri tartışılmaya başlamış ve hem iç politikayı hem de dış politikayı büyük ölçüde etkilemiştir.

Elinizdeki kitap ODKA bölgesinde dış politika analizine yukarıda ortaya konan temel meseleler açısından yaklaşmakta ve çeşitli örnekler üzerinden bu tartışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken bu ülkelerin dış politikalarında değişim ve sürekliliğin izleri sürülmekte ve dış politika tarihsel bağlamı içinde ele alınarak iç politika ile bağlantıları ile birlikte tartışılmaktadır. Bu anlamda kitap dış politikayı sistematik ve bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Kitapta sekiz bölge ülkesinin dış politikaları analiz edilmektedir: Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus ve İsrail.

Devam eden bölümde Meliha Benli Altunışık, Nasır döneminden başlayarak Mısır dış politikasının geçirdiği değişimlerin ve devamlılıklarının izin sürmekte, bunu yaparken de iç ve dış politika etkileşimini analizinin temel noktası yapmaktadır. Altunışık öte yandan Mısır dış politikasının yapısal faktörlerin yanında, liderler, onların dünya görüşleri ve toplumsal ittifaklarıyla şekillendiğini göstermektedir. Bu çerçevede Mısır dış politikasının toplumsal temellerine vurgu yapmakta, küresel ve bölgesel dönüşümlerin yarattığı fırsatlar ve sınamalarla etkileşim halinde Mısır dış politikasının dönüşüm noktalarının altını çizmektedir.

Üçüncü bölümde Tunahan Yıldız, Irak dış politikasını üç farklı anlatı düzeyinde ele alarak, özellikle Irak devletinin yapaylığına vurgu yapan, Irak siyasetini mezhepsel ve dini çatışmalara indirgeyen ya da Irak tarihini ve dış politikasını sadece dış müdahaleler ekseninde anlatan anlatıları eleştirmektedir. Yıldız, bunların yerine tarihsel-sosyolojik bir bakış açısıyla Irak'ın iç ve dış politikasını incelemenin daha anlamlı olduğunu göstermektedir.

Dördüncü bölümde Özlem Tür, Suriye'nin tarihsel olarak bölgesel politikasını analiz etmekte ve geleneksel yaklaşımlar açısından "küçük devlet" olan Suriye'nin iç politikada konsolidasyonu sağladıktan sonra 1970'ten itibaren bölge politikasında oynadığı önemli rolleri tartışmaktadır. Arap ayaklanmalarından sonra ise iç politikadaki mücadeleler bir iç savaşa dönüşmüş ve Suriye kuruluşunun ilk yıllarında olduğu gibi bir kez daha bölgesel ve küresel aktörlerin mücadele alanı haline gelmiştir. Beşar Esad yönetiminin Rusya ve İran'ın yardımlarıyla tekrar ülkenin büyük bir kısmında kontrolü ele geçirdiği bu dönemde Tür son olarak yaşanan bu değişimlerin Suriye'nin dış politikasına ne gibi etkileri olacağı konusunu tartışmaktadır.

Beşinci bölümde Amr Ellithy, Suudi Arabistan'ın dış politikasını özellikle devlet ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler bağlamında incelemektedir. Bunu yaparken bu ilişkilerdeki değişimin dış politikada ne gibi

değişimlere yol açtığını gösteren Ellithy, özellikle Arap ayaklanmalarından sonra Suudi dış politikasında yaşanan önemli değişimleri iç politikada yaşanan değişimler ve rantiyeye devlet sistemini değiştirmeye yönelik çabalarla ilişkilendirerek anlatmaktadır.

Altıncı bölümde Murat Tımas, Lübnan'ın dış politikasına odaklanmaktadır. Bölgede birçok bakımdan istisna olarak görünen Lübnan'ın aslında birden çok dış politikası olduğu ve bu politikaların içerde yaşanan toplumsal ve siyasal mücadelelerle tarihsel olarak nasıl iç içe geçtiği örneklerle anlatılmaktadır.

Yedinci bölümde Nur Köprülü, Ürdün'ün dış politikasının bir taraftan iç politikadaki Ürdünlülük kimliğinin inşası ve bu çerçevedeki tartışmalar ve Arap-İsrail uyuşmazlığının gölgesinde oluşturulduğunu anlatmaktadır.

Sekizinci bölümde Nebahat Tanrıverdi Yaşar, Tunus dış politikasını incelemektedir. Arap ayaklanmalarının başladığı ülke olan ve bu süreçte yaşanan rejim değişikliğiyle bölgede tek demokratik Arap ülkesi olarak görülen Tunus'un dış politikasında tarihsel olarak süreklilik ve değişimin izini sürmektedir. Bu çerçevede özellikle Yasemin Devrimi'nden sonra iç politikada yaşanan tartışma ve mücadelelerin bölgesel rekabetle örtüşerek birbirlerini nasıl etkiledikleri anlatılmaktadır.

Son bölümde ise İlker Aytürk, kitapta ele alınan tek Arap olmayan ülke olan İsrail'in dış politikasını iç politika ile nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu anlamda iç politika sadece partiler arası rekabeti ya da hükümetlerin iç siyasi amaçlarını değil aynı zamanda kimlik tartışmalarını da içermektedir.

KAYNAKÇA

- Balamir Coşkun, B. ve Rüma İ. (der.) (2020). *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brecher, M. (1974). *Decisions in Israel's Foreign Policy*. Oxford University Press.
- Carlsnaes, W. (1992). The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis. *International Studies Quarterly*. 46 (2), 245-270.
- Chaudhry, K. (1991). On the Way to Market: Economic Liberalization and Iraq's Invasion of Kuwait. *Middle East Research and Information Project (MERIP)*. No. 170, 14-23.
- Darwich, M. (2019). *Threats and Alliances in the Middle East*. Cambridge University Press.

- Darwich, M. and Kaarbo, J. (2020). IR in the Middle East: foreign policy analysis in theoretical approaches. *International Relations*. 34 (2), 225-245.
- Davies, G. A. M. (2008). Inside Out or Outside In: Domestic and International Factors Affecting Iranian Foreign Policy Towards the United States 1990–2004. *Foreign Policy Analysis*, 4 (3), 209–25.
- Dawisha, A. (1976). *Egypt in the Arab World: The Elements of Foreign Policy*. Macmillan.
- Ereker, F. (2013). Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu. *Uluslararası İlişkiler*. 9 (36), 45-71.
- Gerges, F. (1991). The Study of Middle East International Relations: A Critique. *British Journal of Middle Eastern Studies*. 18 (2), 208-220.
- Hinnebusch, R. ve Ehteshami, A. (2014). (der) *The Foreign Policies of Middle East States*, 2. Baskı. Westview Press.
- Korany, B. ve Dessouki, A. E. H. (1991). A Literature Survey and a Framework for Analysis. B. Korany, H.A. Dessouki ve Y.A. Ahmad (der). *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Change*, İkinci Baskı. (ss. 5-18) içinde. Westview Press.
- Nonneman, G. (der) (2002). *Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*. Routledge.
- Odiusius, D. and Kuntz, P. (2015). The Limits of Authoritarian Solidarity: The Gulf Monarchies and Preserving Authoritarian Rule during the Arab Spring. *European Journal of Political Research*, 54 (4), 639–54.
- Singer, D. J. (2006). Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi. *Uluslararası İlişkiler*. 3 (11), 3-24.
- Stein, J. G. (1996). Deterrence and Learning in an Enduring Rivalry: Egypt and Israel, 1948–73. *Security Studies*, 6 (1), 104–52.
- Taylor, A. (1982). *The Arab Balance of Power System*. Syracuse University Press.
- Telhami S. ve Barnett, M. (2002). Introduction: Identity and Foreign Policy in the Middle East. S. Telhami ve M. Barnett (der). *Identity and Foreign policy in the Middle East* (ss. 1-25) içinde. Cornell University Press.
- Walt, S. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.